

MIGRACIJE MUSLIMANA IZ ZAPADNE BOSNE NA PODRUČJE BANIJE I KORDUNA U SOCIJALISTIČKOM PERIODU I VJERSKO ORGANIZIRANJE VJERNIKA ISLAMSKE VJEROISPOVJESTI U SISKU I NA KORDUNU

Apstrakt: *Autor u tekstu donosi informacije o doseljavanju Muslimana na područje Siska i okolice i na teritorij Korduna (općine Vrginmost, Vojnić i Slunj). Na temelju usmenih iskaza kazivača iz više kordunskih naselja i kazivača iz Siska i Mošćenice autor donosi podatke o okolnostima doseljavanja i odnosima s lokalnim stanovništvom nakon doseljavanja. U drugom dijelu teksta donosi podatke o početku organiziranja džemata u Sisku, u Maljevcu i u Bogovolji na temelju arhivskog materijala iz Mešihata Islamske zajednice u Zagrebu i Džemata Sisak.*

Ključne riječi: *Muslimani, Bošnjaci, Sisak, Kordun, Hrvatska, migracije.*

MUSLIMS MIGRATIONS FROM WESTERN BOSNA TO THE BANJA AND KORDUN AREA IN THE SOCIALIST PERIOD AND THE RELIGIOUS ORGANIZATION OF MUSLIMS IN SISAK AND KORDUN

Abstract: *The author gives information on the migration of Muslims to the area of Sisak and its surroundings and to the territory of Kordun (Vrginmost, Vojnić and Slunj municipalities). On the basis of oral testimonies from several Kordon settlements and speakers from Sisak and Mošćenica, the author presents data on the circumstances of immigration and relations with the local population after their immigration. In the second part of the text, it provides information on the beginning of the organization of the Jamaat in Sisak, Maljevac and Bogovolje based on the archive material from the Meshihat of the Islamic Community in Zagreb and Dzemat Sisak.*

Key words: *Muslims, Bosniaks, Sisak, Kordun, Croatia, migrations.*

Uvod

Muslimansko stanovništvo počelo se na područje pograničnih hrvatskih općina Korduna te u petrinjsko i sisačko područje doseljavati od pedesetih godina dvadesetog stoljeća. Brojnija doseljavanja bila su poduzeta u pograničnu zonu nekadašnjih općina Vojnić, Vrginmost i Slunj te u zonu grada Siska i prigradskog naselja Mošćenica koje je u administrativnoj podjeli potpadalo pod općinu Petrinja. U zonu Siska i u Mošćenicu doseljavanja su poduzeta iz ekonomskih razloga, odnosno zbog boljeg životnog standarda uvjetovanog dobivanjem radnih mjesta u sisačkoj industriji, a na područje Korduna zbog guste naseljenosti u predjelu oko Velike Kladuše i Cazina. U sisačku okolicu i grad Sisak radnici su stizali iz bosanskokrupske općine, iz okolice Bosanske Kostajnice, iz općine Cazin, iz prijedorskog kraja, iz bihačke okolice i iz kladuškog područja, dakle iz većeg dijela zapadne Bosne, dok su na područje Korduna doseljenici stizali uglavnom iz kladuškog i cazinskog kraja. U radu ćemo pokušati pokazati koliki je bio intenzitet doseljavanja muslimanskih radnika na sisačko područje, odnosno koliko se kladuških i cazinskih muslimana doselilo u zonu pograničnog teritorija Korduna. Pokušat ćemo također pokazati na koji su se način vjerski organizirali tamošnji vjernici islamske vjeroispovijesti i na koji su način surađivali i živjeli sa starosjedičkim hrvatskim i srpskim stanovništvom u periodu prije 1991. godine.

Metodologija istraživanja

U periodu od 2012. do 2018. godine na području kordunskih naselja u kojima žive vjernici islamske vjeroispovijesti u većem broju te na području Siska i Mošćenice urađeni su polustrukturirani dubinski intervjui s pripadnicima bošnjačke nacionalne manjine, odnosno s osobama koje su se istraživačima izjasnile kao Muslimani u smislu nacionalne pripadnosti.¹ Uz terensko istraživanje poduzeto je i istraživanje u arhivi Mešihata islamske zajednice u Zagrebu gdje se nalaze dokumenti vezani za džemate Bogovolja i Maljevac na Kordunu i u arhivi Medžlisa islamske zajednice Sisak u gradu Sisku. Na Kordunu su razgovori vođeni u naseljima Mašvina, Komesarac, Bogovolja, Maljevac, Široka Rijeka, Svinica Krstijnska, Mracelj, Gejkovac, Donja Brusovača, Crni Potok i Katinovac, a na sisačkom području u Mošćenici i gradu Sisku. Razgovarali smo s pedeset kazivača.

1 Rezultati istraživanja na području Korduna objavljeni su u tri teksta: L. Peternel, F. Škiljan, Etniciteti, nacije i granice na Kordunu: primjer bošnjačke nacionalne manjine u: *Studia etnologica croatica*, vol. 28 (2016), 213-232; F. Škiljan, Bošnjaci/Muslimani na Kordunu 1991. i dvadeset godina kasnije – studija slučaja u: *Srpsko-hrvatski odnosi u XX veku – dvadeset godina od početka rata*, Novi Sad 2011, 120-158 (vidi i na <http://www.associationforhistory.com/documents/golubic-2011/golubic-2011-filip-skiljan.pdf> (pristup 5. prosinca 2018)) i u D. Babić, F. Škiljan, Socijalna integracija useljenika iz Bosne i Hercegovine (Bošnjaci, Hrvati) u Hrvatskoj u: *Migracije iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2013, 95-101. Istraživanja u Sisku nisu dosada objavljivana.

Intenzitet naseljavanja muslimanskog stanovništva na područje Korduna i Siska

Na sisačkom gradskom području već u predratnom periodu (između 1918. i 1941) zabilježeno je prisustvo prvih muslimana. Radilo se o vojnicima koji su služili vojsku u lokalnom garnizonu. Njih je tada bilo prisutno 154. Među civilnim stanovništvom u kotaru Sisak tada je živjelo svega 14 muslimana i to 6 muškaraca i 8 žena, od čega ih je 11 bilo u općini Letovanić. U gradu Sisku živjelo je tada svega 5 muslimana.² O većem broju Muslimana³ u Sisku možemo govoriti tek od perioda nakon Drugog svjetskog rata, čak i tada u manjim brojkama. Tako je 1948. godine bilo na području čitave općine Sisak 66 Muslimana, od toga na području grada Siska 58 Muslimana. Očito se radilo o prvim doseljenicima s područja zapadne Bosne koji su na sisačkom području nalazili poslove u željezari. Mnogo je više Muslimana došlo nakon 1961. godine kada se njihov broj na sisačkom gradskom području povećao na 243, odnosno na području čitave općine (uključujući grad) na 287 (najviše ih je bilo u Sunji kao željezničkom čvorištu). Činjenica je da se tada veliki broj Muslimana izjašnjavao kao Hrvati ili Srbi, pa je realan broj Muslimana u Sisku zasigurno bio i veći. Između 1961. i 1971. godine broj muslimanskog stanovništva se popeo na 1.398 na gradskom području, odnosno na sveukupno 1.473 na području čitave sisačke općine (uključujući i grad Sisak). Taj je broj zbog činjenice što se jedan dio Muslimana izjašnjavao kao Jugoslaveni stagnirao, odnosno malo opao u popisu stanovništva iz 1981. godine. Pred raspad Jugoslavije, kada se vrlo mali broj ljudi izjasnio Jugoslavenima, broj Muslimana u gradu Sisku iznosio je 2.322 i čini se da se tada radilo o realnoj brojci. Na petrinjskom području, gdje su Muslimani imali znatan udio u stanovništvu jedino u Mošćenici, vidljivo je da su prvi Muslimani stigli kasnih šezdesetih, pa je njihov broj iznosio u Mošćenici te godine tek 74 i 107 u Petrinji. Broj Muslimana je stagnirao 1981. godine pa je iznosio na petrinjskom području 70 u Petrinji i 110 u Mošćenici, dok je u posljednjem predratnom popisu porastao na 249 u Mošćenici i 147 u Petrinji.⁴

Na Kordunu broj Muslimana počeo je rasti od 1971. godine. Naime, prije toga je njihov broj bio gotovo simboličan (na vojničkom području ih je 1961. godine bilo svega 10, na području Vrginmosta 11, a u slunjskoj općini 5). Tek 1971. godine vidljivo je da se Muslimani iz kladaškog i cazinskog područja doseljavaju na teritorij Korduna, mahom u pogranična naselja. Tako ih je u okolici Slunja bilo 1971. godine 78, na vrgomošćanskom području 20, a u općini Vojnić 86. Značajniji porast je vidljiv 1981. godine kada ih je na vojničkom području zabilježeno 312, na vrgomošćanskom teritoriju 115, a u općini Slunj 285. Najveći porast bit će

2 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Državni zavod za statistiku, *Stanovništvo*, kutija 43, Popis iz 1921, *Stanovništvo prema materinjem jeziku i vjeroispovijesti*.

3 U tekstu će se u periodu koji opisuje razdoblje do 1993. godine koristiti naziv Musliman (sa velikim M) jer su se tako izjašnjavali Bošnjaci (ali i poneki Romi i Albanci) do 1993. godine.

4 Podatke o popisima iz perioda između 1948. i 1991, vidi u: J. Gelo, I. Crkvenčić, M. Klemenčić, *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991: po naseljima*, Zagreb 1998.

vidljiv u posljednjem popisu pred rat 1991. godine i to na slunjskom području gdje se broj Muslimana popeo na 509, odnosno na vojničkom području gdje je broj Muslimana skočio na 436 i na vrgomoščanskom teritoriju gdje se broj Muslimana popeo na 123. Evidentno je, kao što ćemo vidjeti i iz iskaza kazivača, da su razlozi naseljavanja Muslimana na pograničnom području Korduna bili drugačije prirode od naseljavanja Muslimana u Sisku i okolici. Muslimani su do 1991. godine u Mracelju i Bogovolji postali većinsko stanovništvo. U Bogovolji su prije naseljavanja Muslimana Srbi činili nešto malo manje od polovice stanovništva, dok su ostatak činili Hrvati.⁵ U Mracelju, selu nasuprot Velikoj Kladuši, prije 1981. godine najveću većinu stanovništva činili su Srbi (gotovo 5/6), a u popisu iz 1991. godine vidljivo je da se broj Muslimana popeo iznad broja Srba (bilo ih je 78, a Srba 72, dok su Hrvati bili u manjini od 11).⁶ Dakle, koliko je vidljivo iz popisa stanovništva do posljednjeg rata Srbi i Hrvati prodavali su svoja zemljišta i kuće Muslimanima iz Cazinske krajine koji su se naseljavali isključivo u zoni uz granicu Hrvatske i Bosne i Hercegovine od Katinovca pokraj Topuskog do Bogovolje i Mašvine na slunjskom području. Iz popisa je vidljivo da su migracije na sisačko područje počele ranije, već 1948. očito iz ekonomskih razloga, a da su migracije na Kordun krenule kasnih šezdesetih godina dvadesetog stoljeća.

Migracije na sisačko područje

Čitava priča o dolasku iz Bosne i Hercegovine u Sisak započela je osnivanjem sisačke Željezare. Kako piše Barbara Matejčić „sve je započelo još prije Drugog svjetskog rata kada je poduzetni inženjer Miroslav Tomac zaključio da je položaj Siska idealan za metaluršku industriju. U predratnoj Europi je rasla potražnja čelika, a okolica Siska bila je poznata po nalazištima željezne rudače, koja

5 Činjenica je da su Bošnjaci u Bogovolji 2011. godine činili od 170 stanovnika njih 139, dok se u smislu vjerske pripadnosti izjasnilo njih 14, a Hrvata je bilo svega 10, što bi značilo da je od 170 stanovnika bilo čak 153 muslimana prema vjeroispovijesti. Na slunjskom području u općini Cetingrad Bošnjaci su 2011. godine činili većinu i u selu Komesarac (bilo ih je 98 te uz njih još 14 osoba koje su se izjasnile u smislu vjerske pripadnosti od sveukupno 155 stanovnika). U Maljevcu je od ukupno 115 stanovnika bilo 59 muslimana (njih 34 koji su se izjasnili kao Bošnjaci i još 25 koji su se izjasnili u smislu vjerske pripadnosti). Na slunjskom području pripadnici islamske vjeroispovijesti činili su većinsko stanovništvo 2011. godine u naseljima Bogovolja, Komesarac i Maljevac. O rezultatima popisa iz 2011. godine vidi na www.dzs.hr.

6 U Mracelju su se od 116 stanovnika 2011. godine njih 39 izjasnilo da su Bošnjaci, a 52 ih se izjasnilo u smislu vjerske pripadnosti. Hrvata je bilo svega 13. To znači da je 91 stanovnik bio islamske vjeroispovijesti. U Gejkovcu na vojničkom području od 183 stanovnika 88 ih se izjasnilo kao Bošnjaci te 42 u smislu vjerske pripadnosti. I u Svinici Krstinjskoj od sveukupno 253 stanovnika njih 73 su se 2011. godine izjasnili kao Bošnjaci i još 105 u smislu vjerske pripadnost. U Širokoj Rijeci od 161 stanovnika 66 su se izjasnili kao Bošnjaci i njih još 28 u smislu vjerske pripadnosti. Iz podataka je vidljivo da je na području općine Vojnić u naseljima Gejkovac, Svinica, Mracelj i Široka Rijeka pripadnici islamske vjeroispovijesti činili većinu stanovnika. Na području Topuskog u Crnom Potoku većinsko stanovništvo 2011. godine činili su Bošnjaci, a vrlo vjerojatno i u Katinovcu (podaci nisu vidljivi iz popisa po naseljima). O rezultatima popisa iz 2011. godine vidi na www.dzs.hr.

se iskopavala još od predrimskog doba. K tome, Sisak nije bio daleko od najvećih potrošača sirovog željeza u Hrvatskoj i Sloveniji, a i jeftina radna snaga se mogla naći u blizini – uglavnom na Baniji i u Bosanskoj krajini. Tomac je našao investitora i 1939. godine je svečano potpaljena visoka peć napravljena po njegovim nacrtima u novoosnovanoj Talionici Caprag, nekih pet kilometara od Siska. Bio je to prvi industrijski metalurški pogon na teritoriju današnje Hrvatske. Talionica je nakon rata privatizirana i 1947. godine, kada je već imala 500 radnika, preimenovana je u Željezaru Sisak. U narednih deset godina se izgrađivala i širila, proizvodila je sirovo željezo, sirovi čelik i bešavne cijevi, po kojima je bila poznata.⁷ Migracijska kretanja iz zapadne Bosne na područje Siska i okolice započela su odmah nakon Drugog svjetskog rata. Migracije su bile lančane, pa su oni koji su dolazili povukli svoje rođake i prijatelje iz rodnih sela. Preseljenja s područja Bosne i Hercegovine u Hrvatsku bila potaknuta teškom ekonomskom situacijom, velikim brojem ukućana, lošom zemljom i općenito izuzetno gustom naseljenošću područja sjeverozapadne Bosne, odakle je najveći broj današnjih generacija Muslimana/Bošnjaka. Ljudi su iz zapadne Bosne selili u Hrvatsku i zbog slabog ulaganja bivše države u industriju i infrastrukturu toga područja. Stoga su mladi ljudi odlazili iz tih predjela u najbliže industrijski razvijeno područje gdje su lako mogli dobiti posao.⁸

Mnogi se kazivači islamske vjeroispovijesti prisjećaju svojeg dolaska ili dolaska svojih roditelja koji su svoj radni staž započinjali u Željezari. Jedan od kazivača S. prisjeća se dolaska svojeg oca u Sisak. »Moj je otac rođen u malom selu 8 kilometara od Bosanske Krupe. Radio je u pilani u Bosanskoj Krupi težak i potplaćen posao. Međutim, pedesetih godina iz toga su sela svi negdje odlazili. Jedan je stric otišao u Austriju, drugi u Bihać, pa se i mojem ocu pružila prilika da dobije bolji posao. Tražili su radnike u željezari u Sisku. Prve su radnike s našeg područja počeli zapošljavati i tražiti negdje oko 1957. godine. Ti radnici su stanovali u barakama. Tako je i otac bio u tzv. 'samačkim barakama', a preko vikenda se vraćao kući. Negdje 1958. odlučio je dovesti mater i brata koji se rodio još u Bosni i Hercegovini. Otac je radio kod visokih peći vrlo težak posao. Mater se nije zaposlila jer je trebala brinuti o četvero djece. Ljudi iz Bosne i Hercegovine bilo je i u gradu, ali mnogo manje.«

Život u Capragu bio je i više nego dobar. Izgradnja stanova se intenzivirala šezdesetih godina dvadesetog stoljeća kada se gradilo i po stotinu stanova godišnje. Radilo se o zgradama u kojima su bili smješteni samci, ali i dvočlane, tročlane i višečlane obitelji. Ubrzo je počela i izgradnja obiteljskih kuća koje su gradili sami radnici. U Capragu je niknula i robna kuća, vrtić, škola, pošta, knjižnica, dom

7 <http://pogledaj.to/prostor/od-industrijskog-raja-do-grad-a-duhova/>.

8 Prema podacima iz Državnog zavoda za statistiku 1991. godine na području Hrvatske je iz cazinske općine živjelo 2.400 ljudi (od toga 1.480 Muslimana, 403 Srba, 122 Jugoslavena, 211 Hrvata i 184 ostalih i nepoznato. S područja općine Bosanska Krupa u Hrvatskoj je živjelo 4.812 osoba i to 2.565 Srba, 1.317 Muslimana, 277 Hrvata, 305 Jugoslavena i 348 ostalih i nepoznato. S područja općine Velika Kladuša na području Hrvatske je 1991. godine živjelo 3.548 osoba i to 1.415 Muslimana, 1.094 Srba, 660 Hrvata, 161 Jugoslavena i 218 ostalih i nepoznato. *Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima*, Zagreb 1995. (prir. J. Gelo).

zdravlja, sportski tereni. Ljudi su na sisački kolodvor dolazili s jednim koferom, a Željezara im je osigurala stan, namještenje i pristojne uvjete za život. Činjenica je da su brojni zaposlenici Željezare mogli kupiti automobili ili si priuštiti odlazak na more.

Gradnju prvih zgrada izvodili su sami radnici Željezare izvan radnog vremena. U zgradama u Capragu radnici su dobili prve stanove. S. se prisjeća: „Kada je trebalo sagraditi prvu zgradu radnici iz željezare su morali poslije radnog vremena raditi na zgradi da bi u njoj mogli dobiti stan. Bio je to jednosoban stan (kuhinja i soba, WC i hodnik). Sjećam se da sam u tom stanu bio do četvrtog razreda osnovne škole. Tada je otac napravio kuću. Oni koji su sagradili kuću morali su vratiti stan.“

Bilo je i onih koji su svakodnevno putovali vlakovima iz zapadne Bosne zato da bi došli u na posao. A. je rođen je u Sisku 1958. godine. „Moji su roditelji došli iz Bosanske Kostajnice 1957. godine, a otac je dobio posao u sisačkoj željezari. Imali smo familije koja je tu već imala zaposlenje, pa su vukli jedan drugoga.“ Posebno zanimljiva je činjenica da je bilo i onih koji su svakodnevno putovali vlakovima iz Bosne na posao u Sisak. Toga se prisjeća A. čiji su rođaci i prijatelji iz Bosanske Kostajnice svakodnevno putovali na posao u Željezaru. „Bilo je i onih iz Bosanske Kostajnice i toga dijela Bosanske krajine koji su putovali svakodnevno na posao u Sisak i s posla natrag u Bosnu i Hercegovinu. Takvi su dolazili vlakovima koji su bili krcati radnicima koji su bili zaposleni u Željezari. Bio je jedan koji je cijeli radni vijek, punih 40 godina, tako putovao iz Bosanske Kostajnice u Sisak i natrag.“

Osim u Željezari bilo je i Muslimana koji su došli u Sisak kao završni studenti koji su se zaposlili na školama, kao liječnici, trgovci ili kao zaposlenici SUP-a. Dakako da je takvih slučajeva bilo znatno manje od broja zaposlenika u Željezari koja je u vrijeme Jugoslavije bila najveći poslodavac na čitavom sisačko-banijsko-zapadnobosanskom području.

Sisak je očigledno bio grad u koji su se brojni stanovnici obližnje Banije, ali i stanovništvo iz obližnje Bosanske krajine rado doseljavali. Ondje je za sve bio osiguran posao od kojeg se moglo pristojno živjeti, većina onih koji su doselili imali su osiguran smještaj, a i članovi obitelji koji bi doselili mogli su naći posao. Činjenica jest da je većina ljudi bila zaposlena u industriji, a da je tek manji broj bio zaposlen u ostalim djelatnostima. Nitko od onih koji su došli nisu ni pomišljali da bi se vratili u Bosnu. Očito je Sisak nudio dovoljno mogućnosti i za njih i za njihovu djecu koja su, budući da su rođeni u Sisku mentalitetom bili Sisčani.

Migracije na područje Korduna

Za razliku od migracija na područje Siska, na područje Korduna većina Muslimana je doselila nakon kraćeg ili dužeg boravka u inozemstvu (Austrija, Njemačka) ili razvijenijim dijelovima Jugoslavije (Slovenija). Na kordunsko

područje doseljavali su Muslimani iz mnogobrojnih obitelji koji se nakon rada u inozemstvu često nisu imali gdje vratiti u svoja rodna sela koja su zbog brojnosti obitelji bila prenaseljena. Stoga su u srpskim i hrvatskim selima na slunjskom, vojničkom i vrgomošćanskom području, koja su se nalazila tik uz među Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kupovali od starosjedilačkog, dobno starog stanovništva kuće. Tako su bili blizu svojih rodnih naselja, a uvjeti za život su bili povoljniji negoli u susjednoj Bosni. Jedan dio njih ostajao je i prijavljen u Bosni i Hercegovini. Razvijenost kordunskog prostora bila je, iako vrlo slaba u hrvatskim razmjerima, bolja negoli razvijenost kladaškog i cazinskog teritorija koje je do kraja sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća slovalo kao gospodarski najnerazvijeniji dio Bosne i Hercegovine. Razlozi nerazvijenosti Cazinske krajine sasvim sigurno leže i u proskripcijama koje su uslijedile nakon Cazinske bune 1950. godine čiji je centar bio upravo na teritoriji cazinske i kladaške komune. Stoga su mladi ljudi iz posebno mnogobrojnih obitelji na ovom teritoriju odlazili prvo na rad u inozemstvo, a kasnije se nisu vraćali u svoja rodna sela, već su živjeli ili nadomak svojih sela, ali u Hrvatskoj, ili na relaciji inozemstvo-Kordun-rodna naselja u Cazinskoj krajini. Kazivač H. iz Katinovca se prisjeća da je u Katinovcu kupio zemlju 1972. godine od lokalnog Srbina, a da je prije toga radio u Sloveniji i u Austriji. Budući da je imao petero djece nije se mogao vratiti u očevu kuću gdje su živjela njegova dva mlađa brata. Stoga je nadomak Male Kladaše, u Katinovcu, u općini Vrginmost, kupio kuću i tu se naselio sa ženom i djecom. I M. iz Svinice Krstinjske doselio je iz Bosne 1974. godine. Prije toga je radio u Sloveniji gdje je uspio zaraditi za kuću, a budući da u rodnom Šumatcu nedaleko Velike Kladaše nije mogao sagraditi kuću jer je imao sedmero braće koji su svi polagali pravo na rodnu kuću, odlučio je podignuti objekt u susjednoj Hrvatskoj uz hrvatsko-bosansku granicu (koja je tada, dakako, bila samo granica općina). A. iz Bogovolje tvrdi da je zemlja u Hrvatskoj bila plodnija i bolja da su ljudi iz toga razloga doseljavali u Hrvatsku.

Logične migracije iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku u vrijeme postojanja zajedničke države Jugoslavije nisu ničim bile sprečavane, a stanovništvo (kako muslimansko, tako i hrvatsko i srpsko) selilo je iz nepovoljnijih uvjeta u uvjete koji su bili povoljniji. Tako su Srbi sa Korduna nakon prodaje svoje imovine Muslimanima selili u Srbiju ili u Vojvodinu, a Hrvati na primjer u okolicu Bjelovara ili u Slavoniju.

Međunacionalni odnosi nakon doseljavanja

Odnosi u Sisku

Riječ suživot je bila neprimjerena za odnose koji su se razvijali unutar radničkog naselja Caprag. Radilo se o pravom zajedničkom životu koji je rezultirao brojnim nacionalno i vjerski mješovitim brakovima. Posebno su se dobro uklapala djeca koja su bili po rođenju Sisčani. Zadržavali su svoju kulturu, ali su ujedno bili

dio sisačkog gradskog miljea, odnosno radničkog industrijskog naselja na periferiji grada. Dakako, bilo je i onih koji su se u vrijeme socijalizma skrivali i smatrali da je njihova vjerska pripadnost nepoželjna u Sisku. Ono što je tipično jest da su Bosanci bili lako prepoznatljivi po svojem rječniku. Za razliku od mještana susjedne Banije i posavskih sela ljudi iz Bosne i Hercegovine bili su prepoznatljiviji i po svojim imenima i prezimenima. Sve je ipak, ponajviše ovisilo o tome u kakvom se društvu pojedinac kretao.

Z. se prisjeća da je područje Capraga bilo iznimno „multinacionalno“. „Ovdje su živjeli Muslimani, Albanci i Srbi. U samom naselju zbog toga nije bilo međunacionalnih trzavica. Neki su odlazili po skrivečki u džamiju. Treba kazati da su stariji uglavnom bili navikli na našu kulturu i da nije bilo problema.“

A. govori kako u vrijeme socijalističke Jugoslavije nije primjećivao neke podjele. „Znali su nas pojedinci ismijavati zbog našeg rječnika, ali u našem su naselju bili sve sami doseljenici. Bilo ih je iz Like, iz Bosne i iz Slavonije.“

H. se prisjeća da je u naselju bilo svih nacija i vjeroispovijesti. „Bilo nas je Albanaca, Bošnjaka, Srba i Hrvata. Radio sam u Željezari i nisam osjećao nikakve probleme. Sve je ovisilo u kakvom si se društvu kretao. Bio sam sa školovanom rajom. Bolje s njima nego s nepismenima. Društvo je bilo višenacionalno. Kum mi je bio Srbin, a ja sam bio kum Hrvat.“

A. se prisjeća da su nakon njegova dolaska u Sisak 1977. godine međunacionalni odnosi u gradu bili „najnormalniji“. „Odrastao sam u takvoj sredini i odgajan sam u takvoj obitelji gdje se nije gledalo na vjerske i nacionalne razlike. Sve smo zajedno slavili, a Sisak je bio multikulturalna sredina. U Capragu nismo živjeli suživot, u Capragu smo imali normalan život svi zajedno.“

Međutim, naseljavanje stanovnika islamske vjeroispovijesti izvan radničkog naselja u Capragu ponekad je izazivalo probleme. Z. koji je rođen u Sisku se prisjeća da je njegov otac u Sisak pristigao 1951/1952. godine iz Bužima u Cazinskoj krajini. U tom je periodu, prema kazivanju Z. bilo »mnogo Muslimana koji su željeli doći u Sisak, a u Sisku je postojala velika potreba za fizičkom radnom snagom. Već je jedna grupa Muslimana radila tu, pa su povlačili jedni druge. Tata je bio isprva u radničkim barakama, a onda je prodao imanje u Bosni i Hercegovini i kupio kuću u Topolovcu (selu pokraj Siska). Kako je bio jedini Musliman u tome kraju razbijali su mu prozore. Govorili su: 'Neće Turčin tu živjeti.' Pokušao je otići u Italiju, ali mu nije uspjelo. Preselio se u tzv. Koreju (dio sisačkog naselja Caprag gdje su živjeli Muslimani i ostali radnici u Željezari, op.a). Tamo nije bilo problema.« Iz ovoga je iskaza vidljivo da su radnici u Željezari koji su se doselili u Sisak ipak uglavnom živjeli getoizirani u Capragu, a da nije bilo moguće ili da je bilo vrlo teško živjeti u gradskoj okolici gdje Muslimana uopće nije bilo.

Ono što je činjenica jest da su svi u naselju koje je bilo izrazito multietničko do posljednjeg rata živjeli zajedno, bez ikakvih podjela, bez ikakvih međusobnih nacionalnih sukoba te da su svi zajedno dijelili zajedničku radničku sudbinu. Oni su predstavljali sloj industrijskih radnika i njihovih obitelji i bili su međusobno

bliži bez obzira na nacionalnu pripadnost od Hrvata koji su živjeli kao zaposlenici Željezare u naselju i Hrvata koji su živjeli u centru Siska. Jedan dio Muslimana došao je iz takvih sredina gdje su živjeli zajedno sa Srbima ili Hrvatima (npr. bosanskokrupsko ili kostajničko područje) pa im multietnička sredina nije bila nešto što nisu poznavali, odnosno nešto što nisu mogli prihvatiti. Bilo je dakako i onih koji su se zbog kojekakvih razloga sramili svojega podrijetla ili vjerske pripadnosti, pa su to skrivali i nisu držali do muslimanskih običaja. Štoviše, čini se da tadašnje generacije radnika nisu bili praktični vjernici budući da je takav ambijent proklamirala i državna vlast, a do 1967. godine nije ni postojao međžlis u Sisku gdje bi vjernici dolazili.

Odnosi na Kordunu

Za razliku od Siska koji se nije nalazio tik uz bosansko-hrvatsku granicu, Kordun je bio zona koja je stoljećima bila granica između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije (kasnije Austro-Ugarske Monarhije). Granični pojas oduvijek je značio ratnu zonu gdje su pravoslavni Srbi i rimokatolički Hrvati ratovali s Turcima. Gusto naseljeno muslimansko stanovništvo upravo u zoni Velike Kladuše, Bosanske Krupe i Cazina imalo je funkciju čuvati granicu od mogućih upada austrijske vojske. Sve do 1878. godine, odnosno do okupacije Bosne i Hercegovine postojala je mogućnost sukoba na granici, a Vojna krajina unutar koje se nalazio i Kordun funkcionirala je sve do 1881. godine. U zajedničkoj memoriji lokalnog srpskog i hrvatskog stanovništva u selima uz granicu s Bosnom i Hercegovinom na Kordunu bilo je živo sjećanje na sukobe koji su se u 19. stoljeću odvijali između jednih i drugih, a običaj posjedovanja naoružanja bio je vrlo raširen s obje strane granice. U socijalističkoj Jugoslaviji, nakon iskustva Drugog svjetskog rata, kada je pravoslavno stanovništvo Korduna stradavalo i od lokalnih ustaša (među kojima je bilo i rimokatolika i muslimana), naseljavanje muslimanskog stanovništva uz granicu, u selima u kojima su uglavnom Srbi, a u ponekima i Hrvati imali većinu, nije bilo uvijek dobrodošlo. Zbog bratstva i jedinstva koje je bilo proklamirano državnom politikom veća opiranja tome naseljavanju nisu bila moguća, a činjenica da je starosjedilačko srpsko i hrvatsko stanovništvo selilo u plodnije zone Hrvatske i Srbije, olakšavalo je doseljavanje muslimanskog stanovništva. Činjenica je da su svi stanovnici Korduna dobro znali tko je tko po vjeroispovijesti i po nacionalnosti te da su usprkos bratstvu i jedinstvu vjersko i nacionalno mješoviti brakovi bili iznimno rijetki. M. iz Gejkovca se prisjeća da je oružje bilo prisutno gotovo u svakoj kući i u vrijeme socijalizma. Srbi su oružje koristili kako bi zaplašili lokalno novonaseljeno muslimansko stanovništvo, a nije bilo rijetko da su pojedinci pjevali i uvredljive pjesme kako bi se Muslimani osjećali nedobrodošli. Zato da bi se obranili od neljubaznih susjeda Muslimani su dovodili u kuće svoje rođake iz Bosne, pa su Srbi osjećali strah zbog brojnosti Muslimana. H. iz Katinovca se prisjeća da su mu Srbi priječili da dođe do svoje kuće preko

zemljišta koje je pripadalo Srbinu. Jedan od oblika zastrašivanja bio je i prijetnja pištoljima. Pištolje su imali i jedni i drugi kada su se obračunavali, pa je nerijetko dolazilo i do pucnjave. Zato da se Muslimani ne bi naselili Srbi su im razbijali ciglu koju su pripremali za gradnju kuća. Obično je taj animozitet naspram Muslimana trajao kratko vrijeme nakon doseljavanja, a potom je splašnjavao. Čini se da ni sa susjedima Hrvatima nije bilo mnogo bolje. H. iz Lipovca kod Slunja se prisjeća da su Hrvati također pokazivali netrpeljivost prema Muslimanima, ili kako su ih zvali „Turcima“.

Osnivanje džemata u Sisku i na Kordunu

Osnivanje džemata u Sisku i u kordunskim naseljima Maljevac i Bogovolja značili su početak organizacije Muslimana na području Banije i Korduna. Sisački džemat je osnovan znatno ranije od džemata u Bogovolji i Maljevcu zbog brojnije i bolje organizirane te manje raspršene muslimanske zajednice kao i zbog činjenice što se Sisak nalazio podalje od granice Hrvatske i Bosne i Hercegovine, pa je bilo nešto rjeđe pripadanje vjernika džematima u Bosni i Hercegovini. Naime, kordunski muslimani su mogli svakodnevno prelaziti iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu i ondje obavljati svoje vjerske potrebe, dok u Sisku, koji se nalazi oko 40 kilometara od granice, takvi svakodnevni kontakti s Bosnom i Hercegovinom nisu bili mogući.

Osnivanje džemata u Sisku

Džemat u Sisku je osnovan 17. rujna 1967. godine. Pisani dokument o osnivanju džemata toga datuma ne postoji, ali se o tome pouzdano zna iz kazivanja svjedoka te iz kasnijih dokumenata u kojima se spominje taj datum. Prvi oblici zajedničkih vjerskih okupljanja i aktivnosti bili su u mjesecu Ramazana po kućama muslimanskih obitelji gdje su se klanjale teravije (teravijah-namaz) uz predvođenje nekog od ramazanskih imama koji bi za tu prigodu bio poslan u Sisak iz Bosne ili iz Zagreba. Sisak u prvo vrijeme nije imao stalnoga imama što je otežavalo organiziranje vjerskog života. Već 1969. godine vidljivo je iz dokumentacije sačuvane u Medžlisu islamske zajednice Sisak da sisački muslimani prikupljaju novac za izdržavanje stalnog imama te za izgradnju vjerskog objekta (džamije). Da su muslimani odmah nakon osnutka Odbora Islamske zajednice Sisak razmišljali o gradnji džamije najbolje svjedoči dopis tadašnjeg predsjednika Odbora IZ-e Sisak Huse Hajdarevića od 5. kolovoza 1969. godine upućenog Starješinstvu islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini u kojem se navodi sljedeće: „Mi smo u više navrata pokušavali putem Općine Sisak doći do lokacije za gradnju potrebne nam džamije i ostalih potrebnih prostorija potrebnih nam, kako bi mogao naš odbor razvijati vjerski život u ovom kraju. Lokaciju do danas još nismo dobili navodno radi izmjene urbanističkog plana grada Siska. Bojeći se da ne zamre naš rad i ideja

o izgradnji džamije u Sisku mi smo odlučili da kupnjom jedne obiteljske kuće novogradnje na veoma povoljnom mjestu riješimo to pitanje.“⁹

U dopisu se traži posudba od dva milijuna dinara za kupnju obiteljske kuće za potrebe Odbora Islamske zajednice koja stoji sedam milijuna dinara.¹⁰ Džematlije iz Siska pišu u Kuvajt i Saudijsku Arabiju 1973. godine tražeći pomoć za gradnju vjerskog objekta te u pozivu za pomoć u gradnji pišu da „u Sisku živi 5.000 Muslimana, a da na području Korduna i Banije živi oko 10.000“ njih. Autor dopisa Zufer Bužinkić, ujedno i tadašnji predsjednik Odbora Islamske zajednice u Sisku, jasno piše da muslimani Siska nemaju novaca budući da se radi „o radnicima koji sav zarađeni novac šalju obiteljima u Bosnu“. „Značenje džamije za sisačke muslimane je ogromno. Ona bi bila ne samo središte vjerskog života, već bi poslužila i za vjersku edukaciju djece kao i druge vjerske aktivnosti. Džamija na području gdje su muslimani u manjini je daleko važnija nego u krajevima gdje oni žive u većim skupovima, a gdje su naši preci ostavili džamije. Ovdašnjih džematlija je malo, a imaju i obavezu da plaćaju doprinos za održavanje i rad Odbora IZ.“¹¹ Ubrzo nakon toga su muslimani Siska uspjeli osigurati prostoriju u Petrinjskoj 27 za obavljanje vjerskih obreda, ali je prostorija bila veličine 4x5 metara tako da je u nju stalo vrlo malo vjernika. Sisački muslimani su 1973. godine dobili svojeg prvog imama Davuda efendiju Kojića koji je na toj funkciji ostao nešto više od godine dana (do lipnja 1974. godine).¹² Na džumu je u njegovo vrijeme dolazilo svega desetero ljudi čime je imam bio posebno nezadovoljan, a stanovao je kod predsjednika Odbora Islamske zajednice Sisak Zufera Bužinkića.¹³ U vrijeme prvoga imama muslimani Siska kupili su kuću u Petrinjskoj 80 gdje je vjerski prostor bio znatno veći od onoga u Petrinjskoj 27. Kuća u Petrinjskoj ulici 80 kupljena je za 17 milijuna dinara uz uplatu od 5 milijuna, a preostalih 12 milijuna je trebalo biti isplaćeno do 1. travnja 1974. godine.¹⁴ Zbog nemogućnosti i nedostatka potrebnog novca, pristupa se akciji prikupljanja dobrovoljnih priloga kako bi se isplatio ostatak duga za kupljenu kuću, a dirljivo i senzibilno pismo Odbora IZ-e Sisak od 8. listopada 1973. godine upućeno svim odborima Islamske zajednice širom Jugoslavije govori o nostalgiji i želji za džamijom koju su mnogi ostavili u svojim rodnim krajevima.

Tako se na početku tog pisma navodi kako mnogi uživaju u blagodati prekrasne džamije slušajući gromki glas mujezina dok bi to isto željeli i muslimani Siska koji nemaju niti džamije niti mesdžida; »Naša islamska omladina u Sisku, tj. naši sinovi i kćeri naprosto ‘lutaju’ tražeći utjehu po birtijama i barovima

9 Arhiv Džemata Sisak, *Pismo Starješinstvu Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini za posudbu-zajam u kupovini kuće za mesdžid*.

10 Arhiv Džemata Sisak, *Pismo Starješinstvu Islamske zajednice u Sarajevu za potporu u kupovini objekta za džamiju*.

11 Arhiv Džemata Sisak, *Molba za pomoć radi gradnje džamije*, 19/1973.,

12 Arhiv Džemata Sisak, *Rješenje Starješinstva IZ-e u SR BiH*, br. 2100/1973.

13 Arhiv Džemata Sisak, *Zapisnik Odbora Islamske zajednice Siska*, od 1. svibnja 1973.

14 Arhiv Džemata Sisak, *Sakupljanje dobrovoljnih priloga za isplatu mesdžida u Sisku, pismo upućeno Vrhovnom islamskom starješinstvu u Sarajevu* 1. studenog 1973.

... Nije nam bilo svejedno kad smo odlazili iz svojih rodnih krajeva ostavljajući za sobom džamije sa vitkim munarama, a znajući da dolazimo u mjesto u kome nema džamije ni mesdžida ... Mi nismo mogli više izdržati ovako te smo odlučili da kupimo mesdžid i dali smo nekoliko milijuna kapare iako znamo da mi nismo u stanju da isplatimo toliku sumu novca.«¹⁵ Općinske vlasti iz Siska zabranile su izvršavanje vjerskih obreda u toj kući te je ona poslužila imamu kao stan te za uredske prostorije. Potom je Islamska zajednica u Sisku kupila zemljište nasuprot Petrinjskoj 80 te su odlučili da ondje sagrade mesdžid i imamski stan.¹⁶ Međutim, i za tu opciju je islamska zajednica dobila odbijenicu s obrazloženjem kako je u tijeku izrada Urbanističkog plana grada Siska u koji se gradnja objekta za vjerske potrebe u tome dijelu grada nikako ne uklapa.¹⁷ Nakon toga su sisački muslimani tražili Vrhovno islamsko starješinstvo da kao najviši organ pošalje zahtjev Komisiji za vjerska pitanja kotara Sisak i na taj način utječe na pozitivno rješavanje molbe.¹⁸ Nakon Davuda efendije Kojića na čelo džemata Sisak dolazi drugi imam Arif efendija Bajrić koji je u Sisku ostao između 1974. i 1976. godine. U njegovo je vrijeme džemat brojio 232 člana¹⁹, a vjerska obuka (za djecu) se obavljala na tri lokacije u Sisku te joj je prisustvovalo oko 30 polaznika.²⁰ O stanju svijesti lokalnih muslimana piše tadašnji predsjednik Odbora Islamske zajednice Sisak Huso Hajdarević: „Inače, ako je riječ o vjeri u Sisku vlada onakvo stanje kakvo je bilo prije Muhammeda a.s....i krajnje je vrijeme kada treba nešto ozbiljnije poduzeti, bar pokušati islamizirati ovo ovdje naseljeno muslimansko stanovništvo, jer dosada na tom planu nije ništa urađeno niti se radilo, probuditi ih i uključiti u IZ, kako bi se vratili pravom kur'anskom putu.“²¹ Između 1976. i 1978. godine na čelu Islamske zajednice u Sisku je Fehim efendija Halilović, a nakon njega Ishak efendija Alešević.

Vidljivo je da je u to vrijeme broj aktivnih članova Islamske zajednice rastao. Tako ih je, prema izvještaju iz 1979. godine godine bilo 306 na području džemata Sisak. Zanimljivo je da su kao razlog članstva u Islamskoj zajednici njih 245 te godine izjavili da im se nakon smrti klanja dženaza. Međutim, kako naglašava Odbor Islamske zajednice Sisak, među 306 članova nema niti jednog intelektualca te „90 % njih ne poznaje ni najosnovnije principe islama. Svi su najobičniji radnici. Dok jedne učlanjujemo, drugi nam opet istupaju iz članstva.“ Razlog tome su očito bile česte migracije iz Siska. Naime, jedan dio radnika u

15 Arhiv Džemata Sisak, *Svim odborima Islamske zajednice širom Jugoslavije*, od 8. listopada 1973.

16 Arhiv Džemata Sisak, *Zahtjev za izgradnju Mesdžida u Sisku*, od 15. listopada 1974.

17 Arhive Džemata Sisak, *Odgovor Općinskog odbora za komunalne poslove i izgradnju na dopis Odbora IZ-e o gradnji mesdžida i imamskog stana*, od 2. prosinca 1974.

18 Arhiv Džemata Sisak, *Molba Vrhovnom islamskom starješinstvu za slanje dopisa Komsiji za vjerska pitanja Kotara Sisak*, br. 32/75, od 11. veljače 1975.

19 Arhiv Džemata Sisak, *Izviješće o održanoj 4. godišnjoj skupštini i prijedlogu novih članova za Odbora IZ-e Sisak*, br. 45/76, od 10. studenog 1976.

20 Arhiv Džemata Sisak, *Izviještaj o radu Odbora IZ za 1976. godine*, br. 58/77, od 16. ožujka 1977.

21 Arhiv Džemata Sisak, *Apel za novčanu pomoć svim pripadnicima Islamske zajednice u Sisku*, 68/1977.

Željezari je odlazio dalje u Sloveniju ili u inozemstvo, a drugi, koji su imali kod kuće u Bosni članove svoje obitelji, ostajali su ondje članovima Islamske zajednice. Odbor također ističe da se brojni muslimani usavršavaju i dobivaju bolje plaćene poslove, ali da im pri tome smeta činjenica ukoliko su članovi Islamske zajednice ili ukoliko posjećuju džume. Kada naglo istupaju iz Islamske zajednice Odbor dobiva najčešće isprike kako „moraju čuvati svoj posao“. Zanimljivo je što Odbor piše o takvima koji se boje odlaziti u džamiju zbog političkih razloga: „Ako i dođe u džamiju često puta takav džematlija djeluje strašljivo i oprezno. Samo se okreće i gleda ko će ga sve vidjeti. Kasnije ga duži period nema u džamiji. Primjera radi pomenut ćemo dojučerašnje srednoškolce polaznike vjerske pouke. Bili su izvrsni muslimani i volili su džamiju. Međutim, kako se koji zaposlio tako ga više i nema. Kao da nikad o vjeri ništa nije ni čuo. Jedva je čekao da dobije posao i sad da se čuje da ide u džamiju. To bi bio najveći povod za čisto ismijavanje i javno maltretiranje.“²²

Godine 1982. u Sisak iz Velike Kladuše stiže kao imam Fuad efendija Karaga. Efendija Karaga je ostao na položaju sisačkog imama do 2003. i nakon odlaska u mirovinu nastavio je pomagati novom imamu Alemu efendiji Crnkiću. Efendija Karaga se u Sisku susreo s velikim izazovima: nije bilo adekvatnog prostora za vjerska okupljanja, na džume je dolazilo iznimno malo ljudi te je općenito vladala velika nezainteresiranost za vjeru. O tome je pisao u jednom izvještaju osamdesetih godina i Šerif Duraković, tadašnji predsjednik Odbora islamske zajednice Sisak koji zaključuje kako „mnogi članovi (Islamske zajednice, op.a) pokušavaju sakriti svoj identitet, bježe od samog sebe. Sve se to manifestuje od nadijevanja imena modernog, pa do oblačenja crnine u vrijeme žalosti. Istini za volju treba znati da su mnogi ti ljudi došli od kuće kako se kaže trbuhom za kruhom i da ni od kuće nisu donijeli neko naročito islamsko obrazovanje, što im je omogućilo lakše poistovjećivanje sa drugima.“²³ Efendija Karaga je po dolasku u Sisak otvorio više vjerskih punktova u Capragu i Mošćenici kako bi mogao omogućiti svojim džematlijama vjersku pouku.²⁴ Broj upisanih na vjeronauk se u 1983/1984. godine popeo na 58, dok ih je 46 redovito polazilo vjeronauk. Godine 1985. Zufer Bužinkić ističe da je mali odaziv na džumu iz razloga što većina džematlija „rade u prvoj smjeni, pa nisu u mogućnosti doći na vjerski obred petkom“.²⁵ U to vrijeme pojavio se i problem pokapanja muslimana na lokalnom sisačkom groblju Viktorovac, te problem premalog prostora u kojem su se odvijali vjerski obredi.

U 1990. godini vidljivo je da je prosječan broj džematlija na džumama iznosio između 25 i 30, a na bajramima između 50 i 60. Broj upisanih dječaka

22 Arhiv Džemata Sisak, *Izvještaj o radu Odbora Islamske zajednice Sisak za 1979. godinu*, 17/1980.

23 Arhiv Džemata Sisak, *Izvještaj o radu Odbora Islamske zajednice Sisak za 1982. godinu*, 3/1983.

24 Arhiv Džemata Sisak, *Izvještaj o radu Odbora Islamske zajednice Sisak za 1982. godinu*, 3/1983.

25 Arhiv Džemata Sisak, *Izvještaj Odbora Islamske zajednice Sisak Starješinstvu Islamske zajednice u Sarajevu za 1985. godinu*, 2/1986.

na vjeronauk u toj godini je iznosio 17, a djevojčica 18.²⁶ Između 1991. i 1995. godine džemat Sisak nalazio se na prvoj liniji, a brojni Muslimani branili su Hrvatsku te ih je 17 s područja grada Siska i Sisačko-moslavačke županije položilo život. U vrijeme rata 1992. godine u Sisku je osnovan i Merhamet²⁷ koji je pomagao izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine. U vrijeme rata u Sisku su bili smješteni brojni izbjeglice iz Bosne i Hercegovine te je efendija Karaga brinuo o oko 3.000 vjernika. Nakon rata pokrenuto je ponovno pitanje gradnje džamije, odnosno Islamskog centra. 3. listopada 2003. godine, stari imam Fuad efendija Karaga, prepustio je dužnost mladome imam Alemu efendiji Crnkiću, Sisčaninu, svom učeniku.²⁸ Efendija Crnkić je uspio povećati broj polaznika vjeronauka te je uveo islamski vjeronauk i u srednje škole. Crnkić je pokrenuo niz aktivnosti – od Bajrama na sisačkoj šetnici do manifestacije Poslanik u mom srcu i Hidžretske Nove Godine. Također je pokrenuo i aktivnosti vezane za posjete babinjačama muslimankama u sisačkoj bolnici i tečaje islama za odrasle. Osim toga, u vrijeme njegova mandata organizirano je Vijeće žena medžlisa islamske zajednice Sisak Nahla te je pojačana aktivnost Omladinskog kluba. Ipak, najvažnija aktivnost bila je dobivanje građevinske dozvole i početak gradnje Islamskog kulturnog centra u Sisku. Gradilište je nakon mnogih peripetija otvoreno 25. svibnja 2017. godine, a radovi na izgradnji Islamskog kulturnog centra su i danas u tijeku.

Džemati na Kordunu (Bogovolja i Maljevac)

Ideja o osnivanju džemata na području Maljevca javila se 3. srpnja 1990. godine kada su u zagrebačkoj džamiji džematlije Mehmed Šemić i Husein Rizvanović iz područja Gejkovca tražili muftiju Ševka Omerbašića pomoć oko osnivanja džemata i formiranja mezarja.²⁹ Navodno je Muslimanima općine Vojnić načelnik općine još tada bio obećao mjesto za groblje. Nedugo potom, 23. ožujka 1991. godine, održan je u Širokoj Rijeci, u kući Hašima Šakinovića, sastanak na kojem je bilo 37 Muslimana iz okolice (iz Mracelja, Široke Rijeke, Svinice, Gejkovca, ali i iz obližnjih sela u Bosni i Hercegovini) i na kojem je dogovarano osnivanje džemata i mezarja na području općine Vojnić.³⁰ Na sastanku su bili prisutni i Abdullah ef. Sreberniković, Šemso Tanković i Ahmed Ikanović

26 Arhiv Džemata Sisak, *Izvištaj o radu Odbora Islamske zajednice u Sisku za 1990. godinu*, 2/1991.

27 Uz Merhamet danas na području Siska i Sisačko-moslavačke županije djeluju i ove bošnjačke udruge: To su Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Sisačko-moslavačke županije, Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Grada Siska, Kulturno-umjetničko društvo Nur, Udruga Bošnjaka branitelja Republike Hrvatske – Ogranak Sisačko-moslavačke županije, Stranka demokratske akcije Republike Hrvatske – Ogranak Sisak, Bošnjačka stranka Hrvatske i Bošnjačka nacionalna zajednica Grada Siska i Sisačko-moslavačke županije.

28 Arhiv Džemata Sisak, *Zapisnik pete (vanredne) sjednice Izvršnog odbora Medžlisa Sisak* održane 5. listopada 2003. godine.

29 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1.

30 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, *bilježnica Ahmeda Ikanovića*.

iz Zagreba.³¹ Međutim, ratne okolnosti su prekinule dalje formiranje džemata. U vrijeme posljednjeg rata najveći broj kordunskih muslimana nalazio se u Bosni i Hercegovini, na kladuškom i cazinskom području, a jedan dio se nalazio i na teritoriju pod kontrolom hrvatskih snaga. Vrlo mali broj Muslimana nalazio se na području Republike srpske krajine. Tek nakon rata, 1998. godine, klanjane su prve džume na području Maljevca. Dana 1. lipnja 1998. godine na područje Korduna došao je Azim ef. Durmić koji je u ime Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj pristupio formiranju džemata.³² Azim efendija Durmić održao je tako sastanak 10. srpnja 1998. godine i na sastanku objasnio koji su ciljevi Islamske zajednice na području Korduna. Kao jedan od osnovnih problema Islamske zajednice na ovom prostoru istaknut je nedostatak mezarja i prostora za obavljanje ostalih islamskih obaveza.³³ Džema'atski odbor u Maljevcu osnovan je u siječnju 1999. godine.³⁴ Nekoliko dana prije osnovan je i džema'atski odbor za Bogovolju.³⁵ O tome svjedoči dokument od 1. travnja 1999. godine kada je predsjednik Mešihata muftija Ševko Omerbašić donio rješenje o imenovanju džematskih odbora za Maljevac i Bogovolju.³⁶ U međuvremenu (između srpnja 1998. i siječnja 1999) organizirana je vjerska poduka u Maljevcu, Bogovolji i Gejkovcu.³⁷ U veljači 1999. godine kupljena je kuća u Maljevcu za potrebe džematskog odbora po cijeni od 25000 maraka.³⁸ Predsjednik džematskog odbora u Bogovolji Ibrahim Hozanović tražio je u veljači 1999. godine od Mešihata Islamske zajednice u Zagrebu financiranje gradnje mesdžida u Bogovolji.³⁹ Već 2000. godine Mešihat je tražio dozvolu za gradnju džamije na području sela Bogovolja nakon što je Džemila Durmić darovala zemljište Islamskoj zajednici u Hrvatskoj. Međutim, kao što je vidljivo iz dokumenata, dozvolu za gradnju, koja je trebala stići iz Ureda za prostorno uređenje, stambeno komunalne poslove, graditeljstvo i zaštitu okoliša, Ispostava Slunj, Islamska zajednica u Hrvatskoj nije dobila na vrijeme.⁴⁰ Osim toga, Hrvatska elektroprivreda tražila je oko 100.000 njemačkih maraka za uvođenje struje.⁴¹

Kamen temeljac džamiji postavljen je tek 3. rujna 2005. godine, a džamija je završena u studenom 2007. godine, dok je minaret završen tek 2018. godine

31 *Haber*, glasilo džema'ata Maljevac, br. 2, god. I, studeni 2008, 3.

32 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 65/2000. Džemat Maljevac je 2010. godine brojio 278 članova. (Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, b.b.), dok je džema'at Bogovolja 2008. godine brojio 284 člana (Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 1429/2008). U džemat Maljevac pripadaju sela Gejkovac, Svinica, Mracelj, Maljevac, Katinovac, Crni Potok, široka Rijeka i Donja Brusovača, a u džemat Bogovolja sela Bogovolja, Komesarac i Lipovac (Mašvina).

33 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, *bilježnica Ahmeda Ikanovića*, 477/98.

34 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 207/99.

35 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 208/99

36 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 207/99, 208/99.

37 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 45/99.

38 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 219/99.

39 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 129/99.

40 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 435/2000.

41 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 495/2001.

te je tada džamija u Bogovolji otvorena kao četvrta džamija u Hrvatskoj (nakon Gunje, Zagreba i Rijeke). Istovremeno je došlo i do intenziviranja u povezivanju s lokalnim vlastima. Mirjan Slavica, načelnik općine Vojnić, obećao je tada svaku pomoć islamskoj zajednici u općini Vojnić u pronalaženju zemljišta za mezar. U 2000. godini F. je poklonio svoju parcelu u Širokoj Rijeci gdje je formiran mezar. Međutim, tek je 2007. godine mezarje u Širokoj Rijeci ucrtano u prostorni plan općine Vojnić⁴², a 2018. godine, istoga dana kada je otvorena džamija u Bogovolji, stavljena je u funkciju i gasulhana (mrtvačnica) u Širokoj Rijeci. Iako se nastava islamskog vjeronauka odvijala i prije 2003. godine (od 1999. godine) u školama u Cetingradu i Topuskom, službeno su na mjesto mu'allime i mu'allima postavljeni Admir i Nejla Muhić⁴³ 1. rujna 2003. godine. (Admir Muhić je od 2001. godine službeno postavljen od strane Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj za vjeroučitelja u Cetingradu i Topuskom).⁴⁴ Na mjesto imama u Bogovolji službeno je postavljen Admir Muhić od 1. siječnja 2003. godine⁴⁵ Od dolaska Admira efendije Muhića u školu u Cetingrad relativno veliki broj učenika je pohađao islamski vjeronauk. Tako je 2002/2003. godine u školi u Cetingradu 73 učenika išlo na islamski vjeronauk, a u Topuskom 50 učenika. Od 2003/2004. godine otvorena je i Područna škola u Maljevcu (od 1. do 4. razreda) koju većinom pohađaju učenici muslimanske vjeroispovijesti⁴⁶, a od 2009. islamski vjeronauk je organiziran i u Osnovnoj školi u Vojniću.⁴⁷ Od ukupnog broja učenika u Osnovnoj školi Cetingrad (zajedno sa svim područnim školama) koji je iznosio 199 učenika u 2005. godini, njih 73 bili su Bošnjaci/Muslimani (55 u Cetingradu i 18 u Maljevcu)⁴⁸.

Evidentno je da su džemati u Maljevcu i u Bogovolji osnivani kasnije što zbog ratne situacije koja je na tome dijelu Korduna bila posebno komplicirana (zbog postojanja dvije separatističke tvorevine – Republike Srpske Krajine na Kordunu i Autonomne pokrajine Zapadna Bosna u kladuško-cazinskoj regiji, što zbog postepenog doseljavanja, muslimanskog stanovništva koje je imalo svakodnevni izravan dodir s Bosnom i Hercegovinom. Naime, iako su džematlije već 1991.

42 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 463/2007.

43 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 524/2003.

44 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 463/2003.

45 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 523/2003. U Bogovolji je Admir efendija Muhić bio imam od 2003. Do 2007. kada su Admir efendija Muhić i Azim efendija Durmić zamijenili svoje pozicije. Durmić postaje imam u Bogovolji, a Muhić u Maljevcu. U pozadini tih promjena su unutarnji sukobi u džematu Maljevac. (Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 103/2007). Danas je na čelu džemata Bogovolja Almir efendija Šabić, a na čelu džemata Maljevac Admir efendija Muhić koji je ujedno i glavni imam Medžlisa islamske zajednice Karlovac.

46 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 788/2004.

47 Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 112/2010.

48 U školskoj godini 2009/2010. godini u Cetingradu je 56 djece pohađalo islamski vjeronauk, u Maljevcu 12, u Topuskom 52, a u Vojniću 10. (Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 112/2010). Dio podataka o džematima u Bogovolji i u Maljevcu objavljen je već u F. Škiljan, Bošnjaci/Muslimani na Kordunu 1991. i dvadeset godina kasnije – studija slučaja u: *Srpsko-hrvatski odnosi u XX veku – dvadeset godina od početka rata*, Novi Sad 2011, 120-158.

godine željeli osnovati džemat u Maljevcu, tako što nije bilo moguće budući da su ratne okolnosti prisilile muslimansko stanovništvo na odlazak s Korduna u zapadnu Bosnu. Osim toga, muslimansko-muslimanski rat u okolici Velike Kladaše i suradnja Fikreta Abdića sa vlastima Republike Srpske Krajine doveli su do opće nesigurnosti u čitavoj zoni. Prema iskazima kazivača vidljivo je da ni u ratu, kao ni prije rata, nije postojalo povjerenje između Muslimana i Srba te da su oni koji su ostali u svojim kućama na Kordunu prolazili kroz vrlo teško razdoblje. U selima općine Slunj kao što su Maljevac, Komesarac i Bogovolja gotovo nitko od Muslimana nije ostao tijekom perioda 1991-1995. godine. U selima uz granicu u općini Vojnić i Vrginmost ostali su pojedinci, ali o organiziranju džemata nije moglo biti govora. Stoga su džemati organizirani nakon rata, a postavljanje munare u Bogovolji uslijedilo je tek 20 godina od uspostave džemata.

Zaključak

Muslimani su na područje Siska i Korduna počeli stizati u većem broju tek šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. U Sisak su dolazili u najvećem broju iz zapadnobosanskih općina Bosanski Novi, Bosanska Krupa, Cazin, Velika Kladaša, Prijedor, Bosanska Dubica, dok su na Kordun dolazili uglavnom iz područja Velike Kladaše i Cazina. Doseljavanje u urbani centar poput Siska u radničko naselje u Capragu bilo je posve drugačijeg karaktera od doseljavanja u ruralnu zonu između Crnog Potoka i Katinovca na sjeveru i Mašvine na jugu (više od 50 kilometara razdaljine). Sisački radnici podrijetlom iz zapadne Bosne dolazili su u Sisak zbog zaposlenja, dok su velikokladaški i cazinski Muslimani naseljavali Kordun uglavnom zbog prenapučenosti u zonama u kojima su živjeli. Životni ritam jednih i drugih uvelike se razlikovao. Metalurški radnici imali su stalna primanja, živjeli su u za njih posebno izgrađenim zgradama izmiješani s drugim radnicima došljacima koji su bili drugih vjeroispovijesti i nacionalnosti. Životni standard svih radnika u sisačkom Capragu bio je više-manje jednak, a usprkos vjerskim i nacionalnim razlikama djeca doseljenika ulazila su u nacionalno i vjersko mješovite brakove. Za razliku od njih kordunski Muslimani su živjeli u vrlo zatvorenim zajednicama koje su ostale vjerski i nacionalno homogene. Ova skupina, raspršena u desetak sela i zaselaka na udaljenosti i po nekoliko kilometara jedna od drugih, živjela je uglavnom od zemljoradnje i stočarstva, a pojedinci su radili u Sloveniji, Austriji i Njemačkoj dok su njihove obitelji živjele u kordunskim selima. Većina Muslimana koji su radili u inozemstvu su u određenom periodu uspjeli zaraditi dovoljno novaca da sagrađe kuće nedaleko svojih rodnih sela i da na taj način održavaju veze s prijateljima i rodbinom te da imaju mogućnost stvaranja vlastita gospodarstva. Budući da su se bavili zemljoradnjom i stočarstvom ovi su Muslimani živjeli, prema vlastitom shvaćanju, na plodnijoj zemlji od zemlje u Cazinskoj krajini. Još je jedna velika razlika između sisačkih i kordunskih Muslimana. Kordunski Muslimani su

za posljednjeg rata (1991-1995) doživjeli egzodus, najčešće u svoja rodna mjesta u zapadnu Bosnu, doživjeli su mobilizacije u raznorazne vojske (od Armije Bosne i Hercegovine, preko 'babine' vojske, do vojske Republike Srpske Krajine i Hrvatske vojske). Neki od njih su uslijed okolnosti u kojima su se našli bili tijekom rata u više vojski, a oni koji su izbjegli ili koji su bili prognani 1991. godine zaticali su opljačkano, uništenu i spaljenu imovinu kada su se vratili nakon akcije Oluja 1995. godine. Za razliku od njih, Muslimani Siska i okolice vrlo su često bili hrvatski dobrovoljci i sudjelovali su u obrani kako svojih mjesta prebivanja (npr. Mošćenica) tako i drugih naselja na Baniji i u Hrvatskoj. Zbog svoje vjerske i nacionalne pripadnosti poneki od njih imali su problema i u Hrvatskoj vojsci, a mnogi nisu ostvarili svoja prava kao hrvatski branitelji u postratnom periodu. Kordunska zajednica se nakon rata povećala priljevom novih muslimana i visokim prirodnim priraštajem, dok je sisačka zajednica uglavnom brojčano stagnirala, a u posljednje vrijeme se donekle i smanjila zbog potpunog raspada sisačke željezare, odnosno odlaska mlađih osoba u inozemstvo na rad.

Summary

Muslims began to arrive in the area of Sisak and Kordun in a larger number only in the sixties of the twentieth century. Most of them came to Sisak from the West Bosnian municipalities of Bosanski Novi, Bosanska Krupa, Cazin, Velika Kladusa, Prijedor, Bosanska Dubica, while they came to Kordun mainly from the areas of Velika Kladusa and Cazin. Displacement into an urban center like Sisak in a labor camp in Capraga was a completely different character since settling in the rural zone between the Black Stream and Katinovec in the north and the Masina in the south (more than 50 kilometers distance). Sisak-based workers from western Bosnia came to Sisak for employment, while the Greater Cold and Cazin Muslims settled in Kordun mainly due to overpopulation in the zones in which they lived. The life rhythms of each other differed greatly. Metallurgical workers had permanent incomes, lived in specially built buildings mixed with other workers to those who had other religions and nationalities. The standard of living for all the workers in Caprago was much more equal, and despite religious and national differences, immigrant children entered national and religious mixed marriages. In contrast, the Cordon Muslims lived in very closed communities that remained religious and nationally homogeneous. This group, scattered in ten villages and hamlets at a distance and several kilometers from each other, lived mainly from agriculture and livestock, and individuals worked in Slovenia, Austria and Germany while their families lived in Kordun villages. Most of the Muslims who worked abroad were able to earn enough money to build houses not far from their home villages in a given period and thus maintain ties with friends and relatives and have the opportunity to create their own economy. Being engaged in farming and livestock

farming, these Muslims lived, according to their own perception, in a fertile land from the land in the Cazin region. There is another big difference between Sisacki and Kordun Muslims. For the last war (1991-1995), the Kordun Muslims experienced an exodus, most often in their native places in western Bosnia, and they mobilized into various armies (from the Army of Bosnia and Herzegovina, through the 'grandmother' to the army of the Republic of Srpska Krajina and the Croatian Army). Some of them, due to circumstances in which they found themselves during the war in several armies, and those who escaped or were expelled in 1991 captured the stolen, destroyed and burnt property when they returned after Operation Storm in 1995. By contrast, the Muslims of Sisak and its surroundings were very often Croatian volunteers and participated in the defense of their places of residence (eg Mošćenica) and other settlements in Banija and Croatia. Due to their religious and national affiliation, some of them had problems in the Croatian Army, and many did not exercise their rights as Croatian defender in the post-war period. After the war, the Kordun community increased by influx of new Muslims and high natural increase, while the Sisak community largely stagnated, and has recently been somewhat reduced due to the complete collapse of Sisak Ironworks, or the departure of younger persons abroad to work.